

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СУКУПНОГО ПОПИТУ

DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN ECONOMY IN THE CONTEXT OF THE AGGREGATED DEMAND CONCEPT

Тетяна ШИНКОРЕНКО,
кандидат економічних наук,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Tetyana SHYNKORENKO,
PhD Economics,
Institute for Economics and
Forecasting, Ukrainian NAS, Kyiv

Лідія КУЗНЕЦОВА,
кандидат економічних наук
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Lidiya KUZNETSOVA,
PhD Economics,
Institute for Economics and
Forecasting, Ukrainian NAS, Kyiv

Олександр БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Oleksandr BILOTSEKIVETS,
Institute for Economics and
Forecasting, Ukrainian NAS, Kyiv

Тетяна МАКУШЕНКО,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Tetyana MAKUSHENKO,
Institute for Economics and
Forecasting, Ukrainian NAS, Kyiv

В умовах дестабілізації розвитку світової економіки, уповільнення темпів зростання найбільш потужних економік світу та рецесії країн ЄС першочергова увага приділяється проблемі стимулювання попиту національних економік. Це питання стоїть як перед урядами окремих країн, так і світовою спільнотою. Зокрема, спонукання країн до стимулювання внутрішнього попиту визначено як один із найбільш важливих напрямів міжнародної політики США [1]. Водночас розширення внутрішнього попиту в конкретній економічній ситуації окремих країн може мати різні наслідки для їх економічного зростання у зв'язку з рівнем імпортозалежності країни та розвитком інфляційних процесів. Це потребує поглибленого аналізу дії традиційних та виявлення нових факторів, які зумовлюють зміну структури попиту та її вплив на економічне зростання. При цьому особлива увага приділяється дослідженню дії структурних та інституційних факторів [2].

На сьогодні формування ефективної політики сукупного попиту, насамперед спрямованої на стимулювання попиту на інновації, перебуває в центрі уваги провідних економістів країн ЄС, які запропонували комплекс цілеспрямованих заходів щодо посилення ролі урядів окремих країн та координації їх дій у межах ЄС стосовно підвищення ефективності політики розвитку су-

купного попиту [3; 4]. Надзвичайно актуальним це питання є і для розв'язання проблем розвитку української економіки, технологічне

відставання якої від країн ЄС упродовж становлення її як незалежної держави не тільки не скорочується, а ще більше поглиблюється.

Автори даної публікації ставили за мету розглянути тенденції розвитку сукупного попиту в українській економіці, визначити вплив окремих структурних складових на макроекономічну динаміку та окреслити існуючі проблеми, що впливають на його динаміку й структурні параметри. Дослідження цього аспекту проблеми слугувало підґрунтям для напрацювання рекомендацій щодо удосконалення структури сукупного попиту, спрямованих на стабілізацію економічного розвитку української економіки в сучасних умовах.

ЗОВНІШНІЙ ПОПИТ

Дослідження впливу структури сукупного попиту на розвиток української економіки дозволяє зробити висновок, що однією з головних проблем є надмірна залежність від світової кон'юнктури на фінансових та товарних ринках. Зовнішній попит України як самостійної держави відіграв ключову роль у розвитку вітчизняної економіки (рис. 1).

Як видно з рис. 1, найбільш високі сплески світового попиту на товари та

Проаналізовано тенденції розвитку сукупного попиту та здійснена оцінка впливу його складових на макроекономічну динаміку України. На основі порівняльного аналізу структури попиту в Україні та країнах ЄС встановлено основні диспропорції формування сукупного попиту, проявом чого є надмірна залежність української економіки від зовнішньої складової та хронічне відставання за нормою накопичення основного капіталу. Визначено ключові проблеми формування неефективної структури сукупного попиту, які полягають у консервації українського експорту на обмеженій групі товарів із низькою доданою вартістю, світові ринки яких не є стабільними і підлягають суттєвим щорічним коливанням, високій географічній концентрації експортних поставок, неефективному розподілі доходів та кредитних ресурсів між інституційними секторами економіки, посиленні диспропорцій між попитом та пропозицією. Запропоновано заходи щодо підвищення ефективності механізму соціально-економічної політики, спрямованої на удосконалення структури попиту з урахуванням існуючих можливостей української економіки.

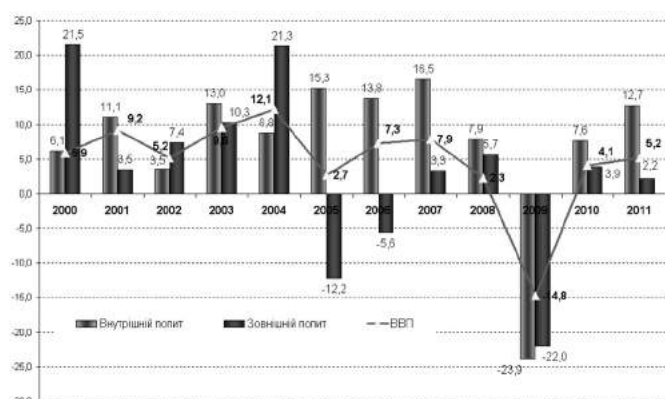
Tendencies of aggregated demand development are analyzed and an assessment of its components impact on macroeconomic dynamics of Ukraine is conducted. On the basis of comparative analysis of the demand structure in Ukraine and EU countries main disproportions of aggregated demand formation are determined, which are demonstrated by excessive dependence of Ukrainian economy on external component and chronic backlog at the fixed capital accumulation standard.

Key problems of forming ineffective structure of aggregated demand, which consists in conservation of Ukrainian export at the limited group of goods with low added value, global markets of which are not stable and are subject to substantial annual fluctuations, high geographical concentration of export supplies, ineffective distribution of incomes and credit resources between institutional sectors of economy, increase in demand and supply disproportion are determined.

Measures for increase of efficiency of the mechanism of the social-economic policy which is directed at the improvement of the demand structure, taking into consideration current means of Ukrainian economy are offered.

Рис. 1. Темпи приросту ВВП, внутрішнього та зовнішнього попиту в Україні у 2000-2011 роках

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

послуги українського виробництва спостерігалися в 2000 та 2004 роках. Саме потужний позитивний зовнішній шок, спричинений прискоренням розвитку світової економіки в 2000 році, зумовив виведення економіки України після тривалої трансформаційної кризи на траєкторію зростання, а сплеск зовнішнього попиту в 2004 забезпечив досягнення найвищого рівня приросту валового внутрішнього продукту в період піднесення української економіки. Так, при реальному прирості ВВП України в 2000 році на 5,9% експорт українських товарів та послуг потенційно забезпечував майже вдвічі більше зростання національної економіки, тобто на 11,7 %, а в 2004 його внесок практично дорівнював загальному показнику приросту ВВП і становив 12,2% (табл. 1).

Натомість значні провали зовнішнього попиту в 2005-2006 роках стримували розвиток економіки, а потужне скорочення його обсягу в 2009 і було одним із найбільш вагомих факторів, який зумовив таку значну глибину падіння ВВП в Україні. Внаслідок згортання експортних поставок у 2005 році приріст валового внутрішнього продукту проти попереднього року скоротився на 7,7%, а в 2009 – на 10,4%, що становило 70,1% від загального рівня падіння вітчизняної економіки. Водночас скорочення експорту супроводжувалося зменшенням імпорتنних поставок, що не тільки повністю компенсувало втрати від експортної діяльності, а й зменшило негативний вплив від звуження складових внутрішнього попиту. За нашими розрахунками, у 2009 році скорочення вартісного обсягу імпорتنних поставок дорівнювало приросту українського ВВП на 21,4%, що майже в 1,5 раза перевищувало загальний рівень падіння української економіки. При цьому основну роль відіграв ціновий фактор, оскільки за номіналом сальдо зовнішньої торгівлі і в цьому році залишалося від'ємним (-15,3 млрд. грн.), а в порівняних цінах попереднього року мало позитивне значення і становило 28,6 млрд. грн.

У 2010-2011 роках зовнішній попит чинив позитивний вплив на економічний розвиток України, але за темпами зростання та вагомістю впливу на макроекономічну динаміку він відставав від розвитку внутрішнього попиту.

Надмірна флуктуація динаміки зовнішнього попиту зумовлюється тим, що світові ринки для традиційної продукції українського експорту не є сталими і підлягають частим змінам як за цінами, так і за ємністю, що відповідним чином відбивається на динаміці українського ВВП.

Упродовж останніх одинадцяти років найбільш вагомою складовою українського експорту залишаються товари проміжного споживання, питома вага яких коливається в діапазоні 73-77% (табл. 2).

Таблиця 1. Внесок складових сукупного попиту в приріст ВВП України у 2000-2011 роках, %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ВВП	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,1	5,2
у тому числі:												
Кінцеві споживчі витрати	1,5	6,9	3,8	7,6	7,3	11,0	9,4	10,6	7,8	-9,8	5,3	9,2
домашніх господарств	1,4	5,2	5,2	6,4	7,1	10,7	9,0	10,0	7,7	-9,2	4,5	9,6
Некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	0,0	-0,2	-0,1	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	0,1	-0,1	-0,1	0,0	0,0
сектору загального державного управління	0,2	1,9	-1,3	1,3	0,4	0,5	0,5	0,5	0,2	-0,4	0,8	-0,5
індивідуальні споживчі витрати	-1,3	0,4	-1,0	0,6	0,3	0,5	0,3	0,4	0,2	-0,2	0,3	-0,2
колективні споживчі витрати	1,5	1,5	-0,3	0,7	0,0	0,0	0,2	0,1	0,0	-0,3	0,5	-0,3
Валове нагромадження	4,3	3,5	-0,3	4,9	1,2	2,9	4,2	6,4	0,5	-16,1	2,3	4,1
основного капіталу	2,4	1,2	0,7	4,3	4,2	0,9	4,6	5,9	-0,3	-13,4	0,7	1,9
зміна запасів	1,9	2,3	-1,0	0,6	-3,0	2,1	-0,5	0,5	0,8	-2,7	1,6	2,2
Експорт товарів та послуг	11,7	2,2	4,1	5,7	12,2	-7,7	-2,8	1,5	2,6	-10,4	1,8	1,1
Імпорт товарів та послуг	-11,7	-3,5	-1,8	-8,3	-8,5	-3,6	-3,4	-10,6	-8,6	21,4	-5,3	-9,2
Чистий експорт	0,1	-1,3	2,3	-2,6	3,7	-11,3	-6,3	-9,0	-6,0	11,0	-3,6	-8,0

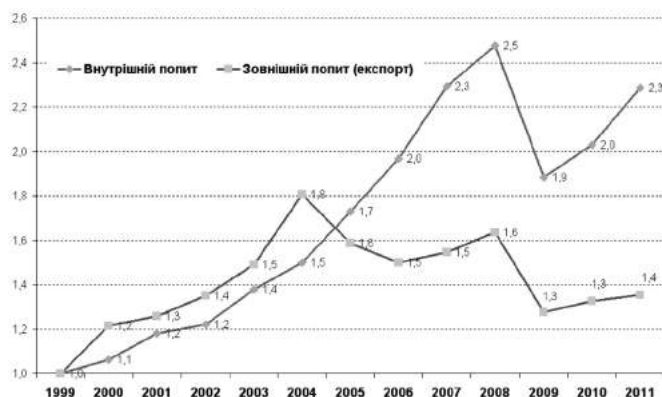
Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Таблиця 2. Структура українського експорту за складовими розширеної економічної класифікації у 2000-2011 роках, %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Товари проміжного споживання	76,9	71,5	72,8	73,8	72,7	76,4	76,1	73,5	75,8	71,3	71,8	73,7
чорні метали (позиція 72)	35,4	30,6	30,2	29,5	33,3	33,8	34,4	34,3	34,5	26,0	28,6	23,1
паливні товари	5,4	6,9	8,9	11,8	10,2	9,5	6,3	5,0	5,9	5,2	6,8	8,1
Споживчі товари	9,1	9,5	9,0	10,3	9,7	9,7	9,1	9,0	7,8	11,6	11,0	9,7
продукти харчування	3,6	3,9	3,9	5,0	4,6	5,2	4,4	4,6	4,2	6,1	5,9	5,1
непродовольчі товари	5,5	5,6	5,1	5,4	5,1	4,5	4,8	4,4	3,7	5,5	5,2	4,6
Інвестиційні товари	13,4	16,3	18,1	15,8	17,5	13,8	14,7	17,4	16,4	17,0	17,1	16,6
крім транспортних засобів	8,5	11,1	12,3	9,8	9,9	7,1	7,3	8,6	8,0	9,7	7,6	6,6
транспортні засоби	4,9	5,2	5,8	6,1	7,6	6,6	7,4	8,9	8,4	7,4	9,5	10,0
ВСЬОГО	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Рис. 2. Динаміка внутрішнього та зовнішнього попиту в Україні у 2000-2010 роках (1999 = 1)

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Частка експортних поставок готової продукції як інвестиційних, так і споживчих товарів не демонструє сталої тенденції до збільшення. При цьому експорт високотехнологічної продукції зберігається на мізерному рівні й становить лише 3-4% від обсягу поставок продукції переробної промисловості. Тобто Україна протягом періоду незалежності зберігає неефективну структуру експорту, вона не спромоглася вийти на експорт продукції, світові ринки якої стало розширюються. Це свідчить про відсутність упродовж тривалого періоду державної підтримки високотехнологічних виробництв та ефективної національної стратегії в реформуванні структури економіки та розвитку експортного виробництва.

Проблема орієнтації на поставки сировинної та середньонизькотехнологічної продукції з низьким вмістом доданої вартості не є єдиною в розвитку українського експорту. До цього додається його надмірна продуктова та географічна концентрація, що обмежує можливості країни у використанні можливостей світових ринків. Отже, можна констатувати, що зовнішньоекономічні чинники практично не активізують дію внутрішніх факторів та інструментів подолання структурних деформацій економіки, стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв, що є вкрай необхідним для забезпечення сталості економічного розвитку української економіки.

В умовах дестабілізації розвитку світової економіки, а також враховуючи зазначені вище специфічні особливості товарної та географічної структури експорту, в короткостроковій перспективі зовнішній попит не спроможний бути підґрунтям для забезпечення зростання української економіки, що зумовлює потребу в активізації внутрішнього попиту. Водночас з огляду на те, що потреби внутрішнього ринку задовольняються не тільки продукцією власного виробництва, а й імпортом, таке стимулювання має відбуватися вибірково, концентруючи основну увагу на тих складових, що сприятимуть розвитку саме української економіки.

ВНУТРІШНІЙ ПОПИТ

Порівняння кумулятивних темпів зростання зовнішнього та внутрішнього попиту свідчить про таке: якщо впродовж 2000-2004 років динаміка зовнішнього попиту випереджала розвиток

внутрішнього, то в 2005 відбувся злам цієї тривалої тенденції – за кумулятивними темпами розширення внутрішнього попиту суттєво перевищило динаміку зовнішнього. Потужний відрив у темпах зростання внутрішнього попиту спостерігався протягом 2006-2008 років, ця тенденція також збереглася і в період кризи та відновлення позитивної динаміки розвитку в 2010-2011 (рис. 2).

Отже, збільшення ємності внутрішнього ринку потенційно надавало значні можливості для динамічного розвитку української економіки за умов насичення внутрішніх потреб переважним чином за рахунок продукції власного виробництва, які, на жаль, не були використані вітчизняними виробниками.

Щорічна динаміка внутрішнього попиту в Україні також характеризується надмірною волатильністю (рис. 1). Протягом докризового періоду темпи приросту внутрішнього попиту коливалися з 3,5% (2002 рік) до 16,5% (2007). Найбільш динамічний розвиток внутрішньої складової сукупного попиту припадає на 2005-2006, коли ємність українського ринку в середньому щорічно збільшувалася на 15,2% і забезпечувала потенційний приріст ВВП на 15%. З другого півріччя 2008 року з розгортанням світової кризи ситуація кардинально змінилася. Хоча зовнішній попит на продукцію українських товаровиробників у 2-му та особливо 3-му кварталі 2008 року ще мав досить високі темпи зростання, саме під впливом скорочення внутрішнього попиту динаміка ВВП продемонструвала тенденцію до уповільнення.

Подальше посилення кризових явищ у 2009 зумовило стрімке одночасне звуження як зовнішнього, так і внутрішнього попиту, який за глибиною (скоротився на 23,9%) навіть перевищив падіння зовнішнього.

Відновлення позитивної загальноекономічної динаміки в 2010 році було забезпечено одночасним розширенням зовнішнього та внутрішнього попиту. Загалом у 2010 внутрішній попит збільшився на 7,3%, що було забезпечено переважним чином розширенням попиту домашніх господарств. Позитивна динаміка інвестиційної компоненти була незначною і забезпечила приріст ВВП лише на 0,9%. При зростанні ВВП на 4,2% збільшення ємності внутрішньої складової сукупного попиту забезпечувало приріст на 7,5%, а зовнішньої – на 2,1%. Отже, розвиток внутрішнього попиту в досліджуваному періоді не тільки не пом'якшував впливу стрімких змін світової кон'юнктури на фінансових та товарних ринках, але поряд із коливаннями світової кон'юнктури підсилював дестабілізацію економічного розвитку країни.

Однією з головних проблем формування внутрішнього попиту в Україні є диспропорція між споживанням та нагромадженням. Упродовж 2000-2010 років модель розвитку України має чітко визначений споживацький ухил. Питома вага кінцевих споживчих витрат у ВВП протягом докризового періоду становила 75-78% (за винятком 2004 року), а під час розгортання кризових явищ перевищила 80% і в 2010 досягла майже 85% (табл. 3).

Посилення вагомості частки споживання в структурі ВВП ґрунтувалося на перерозподілі ресурсів від підприємств до населення та держави. Це стосується як доходів, так і кредитних коштів. Так, частка оплати праці в 2010 році порівняно з 2000 збільшилася на

Таблиця 3. Частка споживчих витрат та валового нагромадження у ВВП України у 2000-2010 роках, %

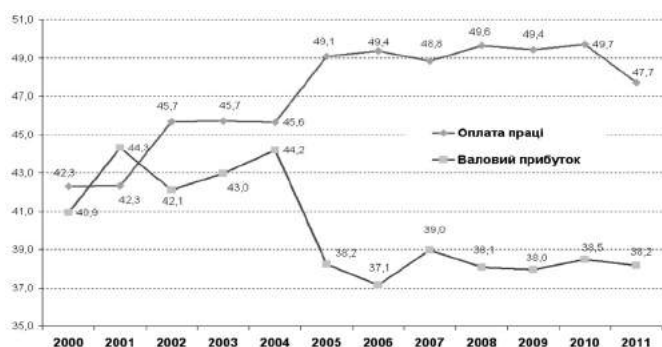
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кінцеві споживчі витрати	75,3	76,6	75,4	75,4	71,2	76,5	78,1	77,5	80,0	84,6	84,5	83,9
в тому числі:												
домашніх господарств	54,3	55,0	55,2	54,7	52,3	57,2	58,7	58,7	61,4	63,7	63,4	65,1
сектору загального державного управління	18,6	19,6	18,4	19,0	17,6	18,2	18,4	17,9	17,8	20,1	20,3	18,1
Валове нагромадження	19,7	21,8	20,2	22,0	21,2	22,6	24,8	28,2	27,9	17,1	18,5	21,5
в тому числі:												
основного капіталу	19,7	19,7	19,2	20,6	22,5	22,0	24,6	27,5	26,4	18,4	18,1	18,8

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Рис. 3. Частка оплати праці та валового прибутку, змішаного доходу у ВВП України у 2000-2011 роках, %

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

7,4 в.п. (з 42,3% до 49,7%) при скороченні питомої ваги валового прибутку, змішаного доходу на 2,4 в.п.

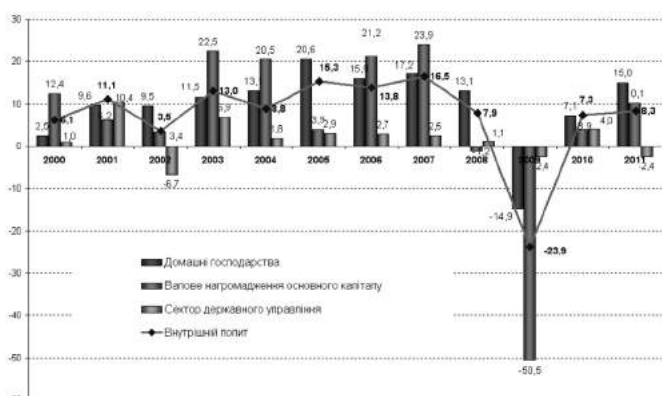
Стале перевищення частки оплати праці над валовим прибутком спостерігається в Україні з 2002 року, але в 2002-2004 воно ще не було значним. Питома вага оплати праці в структурі ВВП утримувалася на рівні 45,6-45,7%, а валового прибутку, змішаного доходу – в межах 42,1-44,2%. У 2005 структура доходів стрімко змінилася на користь оплати праці, частка якої досягла 49,1%, а питома вага валового прибутку скоротилася до 38,2%. У подальшому така пропорція утримувалася практично без суттєвих змін. У 2010 на оплату праці припадало 49,7%, а валового доходу – 38,5% (рис. 3).

У 2011 році відбулося деяке скорочення частки оплати праці в структурі ВВП до 47,7%, але перерозподіл доходів пішов не до підприємств, а на користь держави, оскільки частка валового прибутку, змішаного доходу зазнала подальшого зниження до 38,2%, що дорівнювало рівню 2005. Такий розподіл доходів, враховуючи технологічну відсталість українського виробництва, не є ефективним, оскільки обмежує інвестиційні можливості підприємств у напрямі модернізації виробничої бази, що є вкрай необхідним для розвитку української економіки.

Порівняльний аналіз норми накопичення капіталу в Україні з європейськими країнами засвідчив, що в 2000-2003 роках український рівень поступався рівню розвинених європейських країн (ЄС-15), але дещо перевищував рівень країн, що входять до розширеного ЄС (ЄС-27). У подальші докризові роки норма щорічного накопичення капіталу перевищувала середній європейський рівень, а в кризовому 2009 впала до 18,4% (табл. 4).

За середньорічним значенням норми накопичення капіталу (2000-2009) Україна (22%) перевищувала рівень країн ЄС-15 на 2 в.п., а ЄС-27 – на 2,3 в.п. Проте поступалася Чехії на 3,7 в.п., Словаччині – на 3,8 в.п., Угорщині – на 2,6 в.п. Водночас пряме

Рис. 4. Динаміка складових внутрішнього попиту в Україні у 2002-2010 роках, %

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Таблиця 4. Норма накопичення капіталу в Україні, ЄС та деяких інших країнах у 2000-2009 роках, % до ВВП

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ЄС-15	20,5	20,1	19,5	19,4	19,5	19,9	20,5	21,0	20,7	18,9
ЄС-27	16,5	15,5	15,8	18,6	20,5	20,8	21,1	23,7	24,1	20,1
Німеччина	21,5	20,0	18,3	17,9	17,5	17,4	18,2	18,7	19,0	17,6
Франція	19,5	19,5	18,8	18,8	19,3	20,0	20,7	21,5	21,8	20,6
Об'єднане Королівство	17,7	17,5	17,1	16,7	17,1	17,1	17,5	18,3	16,9	13,9
Польща	23,7	20,7	18,7	18,2	18,1	18,2	19,7	21,6	22,1	21,0
Чеська Республіка	28,0	28,0	27,5	26,7	25,8	24,9	24,7	25,2	23,9	22,4
Словацька Республіка	25,8	28,5	27,4	24,8	24,0	26,6	26,5	26,2	24,9	23,6
Угорщина	29,4	26,8	25,6	24,6	26,4	23,9	24,0	23,5	23,4	18,5
Україна	19,7	19,7	19,2	20,6	22,5	22,0	24,6	27,5	26,4	18,4

Джерело: розраховано за статистичними даними OECD та Держкомстату України

зіставлення цих даних, розрахованих у національній валюті, не є достатньо коректним як внаслідок впливу валютних курсів, так і внаслідок значного технологічного відставання існуючої виробничої бази України від розвинених країн.

Норма накопичення основного капіталу на рівні 18-20% стало утримується розвиненими країнами, а для країн, які повинні забезпечувати прискорений розвиток з метою скорочення існуючого відриву в рівні розвитку і не втрачати власну конкурентоспроможність, потрібне більш динамічне інвестування економіки.

Розглядаючи проблему перерозподілу ресурсів між споживанням та нагромадженням з метою модернізації російської економіки, професор І.Погосов ставить питання щодо скорочення темпів зростання приватного споживання вдвічі. Це, за його розрахунками, дозволить суттєво підвищити обсяг ресурсів для інвестування технологічного оновлення виробництва [5].

Російський уряд поставив завдання вже в середньостроковій перспективі підвищити норму накопичення капіталу з існуючих 19-20% до 28%. З огляду на динаміку старіння основних засобів України (особливо в сфері транспортної діяльності та промисловості), ступінь зносу яких у 2010 році вже досяг критичного розміру – 74,9%, на нашу думку, не менший, а навіть більший рівень об'єктивно потрібен і для України.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОПИТ

Розгортання кризових явищ у 2008 році насамперед позначилося на звуженні попиту на інвестиції, обсяг яких проти попереднього року скоротився на 1,2%. Під впливом подальшого поширення кризи в 2009 відбулося стрімке скорочення внутрішнього попиту, що було зумовлене сукупною негативною дією всіх компонент. Але головним чинником, який призвів до такої глибини падіння української економіки, стало саме обвалене згортання інвестиційного попиту (рис. 4).

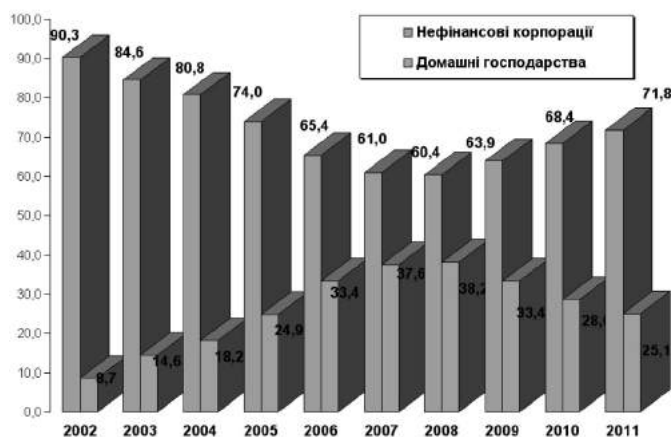
Тенденція скорочення інвестиційного попиту спостерігається з 3-го кварталу 2008 року, коли валове нагромадження основного капіталу проти відповідного періоду попереднього року зменшилося на 3,2%. У подальшому ситуація в інвестиційній сфері стрімко загострювалася, і вже в 2009 рівень валового нагромадження основного капіталу був більш ніж удвічі меншим, ніж у попередньому році. Подальше згортання інвестиційної активності тривало і в першому півріччі 2010 року. В другому півріччі ситуація незначно покращилася. На тлі низької порівнювальної бази в третьому кварталі валове нагромадження основного капіталу збільшилося на 12,6%, а в четвертому – на 10,6%, що дозволило (за попередніми даними) досягти позитивної динаміки інвестиційного попиту за рік у цілому, хоча ситуація залишилася напруженою.

Негативними тенденціями, що відбувалися в структурі інвестиційного попиту протягом 2000-2011 років за видами економічної діяльності, є скорочення частки трьох складових промислового виробництва (добувної, переробної, виробництва та розподілення

Таблиця 5. Структура інвестиційного попиту за видами економічної діяльності в Україні у 2000-2011 роках, %

	2000	2002	2003	2005	2006	2008	2009	2010	2011
ВСЬОГО	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Сільське господарство	4,0	5,2	4,2	5,4	5,8	7,2	6,2	7,1	7,6
Промисловість	47,2	40,6	38,7	37,6	35,8	32,9	38,0	34,2	36,2
Добувна промисловість	15,3	10,3	8,9	8,7	6,9	7,2	9,2	9,1	10,3
Переробна промисловість	21,9	22,7	22,9	24,1	24,0	21,0	23,3	20,0	17,3
в тому числі:									
Виробництво харчових продуктів	7,7	8,3	8,1	6,9	6,6	5,6	6,9	4,8	5,1
Легка промисловість	0,0	0,5	0,7	0,5	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2
Виробництво деревини та виробів	0,0	0,5	0,4	0,7	0,6	0,3	0,9	1,1	0,8
Хімічна промисловість	2,1	2,1	1,7	2,6	2,1	2,2	3,1	4,2	1,9
Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	0,7	1,1	1,4	1,7	3,0	3,0	3,1	1,9	1,5
Металургія та оброблення металу	5,9	3,7	4,0	6,0	5,6	4,5	4,4	3,0	3,8
Машинобудування	3,4	2,8	3,2	2,4	2,9	2,7	2,3	2,6	2,5
Виробництво та розпо-ділення електроенергії, газу та води	10,0	7,7	6,9	4,9	4,9	4,7	5,5	5,1	8,6
Будівництво	2,4	4,9	4,9	5,3	5,0	5,3	3,5	2,9	3,6
Торгівля	2,2	5,4	6,4	8,2	9,3	10,6	9,3	6,9	7,2
Готелі і ресторани	1,3	1,2	1,3	1,6	1,2	1,4	1,7	1,8	2,1
Транспорт та зв'язок	19,4	18,8	20,1	18,1	16,2	14,0	16,2	17,0	16,5
Фінансова діяльність	2,5	2,4	1,9	2,1	1,9	2,0	2,2	1,7	1,3
Операції з нерухомістю	15,8	14,9	15,1	16,5	19,2	21,0	16,9	21,7	17,7
Державне управління	1,1	1,2	1,6	0,9	0,8	0,8	0,6	0,8	0,8
Освіта	1,1	1,6	1,3	0,9	0,9	1,0	1,0	1,1	1,0
Охорона здоров'я та соціальна допомога	2,1	1,6	2,1	1,4	1,5	1,5	1,3	1,6	1,4
Колективні, громадські та особисті послуги	0,8	2,1	2,4	2,0	2,3	2,3	3,2	3,1	4,4

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Рис 5. Частка кредитів нефінансових корпорацій та домашніх господарств в Україні у 2002-2011 роках

Джерело: розраховано за даними НБУ

електроенергії, газу та води), транспорту та зв'язку, видів діяльності соціальної сфери та державного управління (табл. 5).

Проте збільшувалася питома вага операцій з нерухомістю, торговельної діяльності, готелів та ресторанів і колективних, громадських та особистих послуг. З огляду на стан виробничої бази промисловості такі зрушення не можна вважати позитивними, оскільки вони не сприяють формуванню підґрунтя для сталого економічного розвитку. Подальше скорочення питомої ваги переробної промисловості та транспортної діяльності в інвестуванні економіки відбувалося і в 2011 році, частка яких відповідно становила лише 17,3% та 16,5%.

Тривале збереження регресивних тенденцій в інвестиційній сфері потребує посилення уваги до фундаментальних відтворювальних процесів, у першу чергу процесів капіталоутворення, а отже, до перегляду певних пріоритетів в інвестиційній політиці держави.

Коливання інвестиційного попиту значною мірою залежить як від рівня прибутків корпорацій, так і від обсягів кредитування, які обмежені розміром кредитного ринку. Протягом 2002-2008 років в Україні спостерігалася тенденція скорочення частки кредитів,

наданих нефінансовим корпораціям, на тлі потужного збільшення кредитування домашніх господарств. З 2003 обсяги кредитів, наданих домашнім господарствам, у середньому щорічно двократно збільшувалися. У цілому в 2008 році проти 2002 масштаби таких кредитів за номіналом зросли в 76 разів (на 245,8 млрд. гривень) (рис. 5).

На тлі перерозподілу доходів та кредитних ресурсів на користь населення, починаючи з 2005 року, відбувалося потужне розширення приватного попиту. В середньому щорічні темпи приросту попиту домашніх господарств у 2005-2007 становили майже 18%. Навіть у 2008, коли ознаки світової фінансово-економічної кризи вже позначилися на розвитку української економіки, приватний попит ще динамічно розширювався і проти попереднього року збільшився на 13,1%.

Під впливом розгортання банківської кризи в 2009 році ситуація змінюється. Обсяги кредитування домашніх господарств скоротилися більш ніж на чверть, що стало одним із найбільш вагомих чинників згорання приватного попиту. В 2010-2011 роках відновлення позитивної динаміки попиту домашніх господарств було цілком забезпечено за рахунок зростання реального наявного доходу, тоді як кредитні ресурси продовжували скорочуватися. З огляду на наявність в Україні значного прошарку населення з рівнем середньодушових загальних доходів нижче прожиткового мінімуму¹ проведення соціально орієнтованої політики мало об'єктивне підґрунтя. Завдяки застосованим заходам частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму тільки за 2005 рік скоротилася більш ніж на 10 в.п. і становила 55,3%. Стала тенденція скорочення питомої ваги найбіднішого населення зберігалася упродовж усіх подальших років, включаючи роки кризового падіння української економіки, і в 2009 знизилася до 15,5%. Але з підвищенням розміру прожиткового мінімуму в 2010 році до 843,2 грн./міс. (у середньорічному вимірі) питома вага населення з рівнем доходів нижче прожиткового мінімуму знову збільшилася до 21,8%.

Проведення соціально орієнтованої фінансової та кредитної політики призвело до гіпертрофованого збільшення частки приватного попиту в структурі ВВП. Так, якщо в 2000-2004 роках Україна за питомою вагою приватної складової сукупного попиту поступалася розвиненим європейськими країнам у середньому на

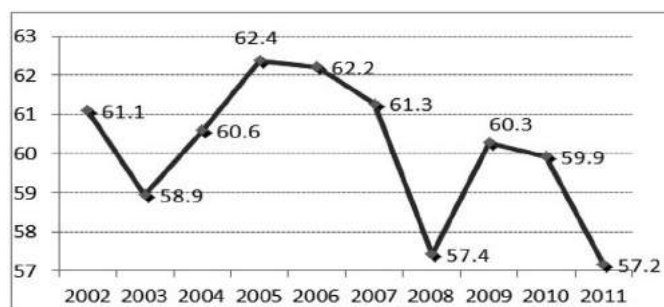

Таблиця 6. Частка витрат домашніх господарств у структурі ВВП України та деяких інших країн у 2000-2009 роках, %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ЄС-15	58,6	58,6	58,3	58,3	58,1	58,2	57,7	57,1	57,3	58,3
ЄС-27	47,0	45,2	47,1	55,8	60,9	60,8	59,1	63,6	65,6	60,9
Німеччина	58,9	59,6	59,0	59,4	58,9	59,1	58,4	56,7	57,0	58,9
Франція	55,7	56,0	55,9	56,4	56,6	56,9	56,8	56,7	57,0	58,3
Об'єднане Королівство	65,5	65,9	65,8	65,1	64,8	65,0	64,1	63,8	64,1	65,2
Польща	64,1	65,0	66,9	65,8	64,7	63,4	62,5	60,5	61,7	61,4
Чеська Республіка	52,5	51,9	51,2	51,7	50,3	49,1	48,5	47,7	49,7	50,6
Словацька Республіка	56,3	57,8	57,8	56,8	57,3	57,4	57,1	56,0	56,8	60,5
Угорщина	53,0	53,2	54,3	56,0	54,6	55,4	53,9	53,7	54,0	53,1
Україна	54,3	55,0	55,2	54,7	52,3	57,2	58,7	58,7	61,4	63,7

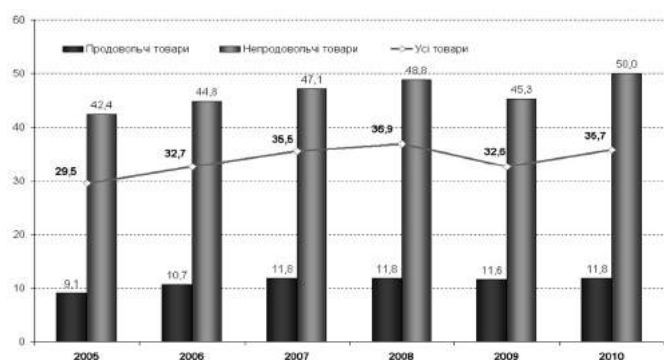
Джерело: розраховано за статистичними даними OECD та Держкомстату України

Рис. 6. Частка вітчизняних товарів на внутрішньому ринку промислової продукції України, %

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

Рис. 7. Частка проданих імпортованих товарів через торговельну мережу підприємств

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України

4 в.п. (ЄС - 15), то в 2005 цей розрив скоротився до 1 в.п., а з 2006 ситуація змінилася на протилежну, тобто за цим показником Україна почала перевищувати середньоєвропейський рівень (табл. 6).

З наведених у таблиці країн більшу частку приватного попиту має лише Об'єднане Королівство, а також Польща. Але в 2009 році Україна вже перевищила показник економіки Польщі, а враховуючи велетенську різницю в рівні ВВП в розрахунку на одного мешканця між Україною та Об'єднаним Королівством, питома вага попиту домашніх господарств у структурі ВВП останнього не може слугувати для України орієнтиром, оскільки для цього в країні відсутнє об'єктивне підґрунтя. Проте питома вага попиту домашніх господарств у Чеській Республіці, Угорщині, а також в останні роки і в Словацькій Республіці є суттєво нижчою від українського рівня.

Водночас розширення внутрішнього попиту автоматично не спрацює на зростання національної економіки, оскільки задовольняється за рахунок як товарів власного виробництва, так і імпортованої продукції. У випадку, коли вітчизняне виробництво

неспроможне задовольняти зростаючі потреби внутрішнього ринку в якісних товарах, це призводить до нарощування імпорту і, як наслідок, до гальмування, за інших рівних умов, макроекономічної динаміки. На жаль, саме така ситуація спостерігалася в Україні.

Якщо порівняти динаміку внутрішнього попиту, вітчизняного виробництва та імпорту, то можна констатувати, що розвиток внутрішнього ринку переважним чином підтримується імпортом, а не власним виробництвом.

Починаючи з 2003 року, динаміка імпорту стало перевищує (окрім 2006) темпи приросту виробництва вітчизняної продукції. Найбільший відрив у зазначених показниках спостерігався в 2007 і особливо в 2008 році, коли приріст валового випуску скоротився до 0,5%, а темпи приросту імпорту на тлі високої динаміки попереднього року збільшилися на 17%.

Розрив у динаміці внутрішнього попиту та імпорту й вітчизняного виробництва, який спостерігався у 2005-2006 роках, певною мірою можна пояснити потужним розвитком у цей період тінювого імпорту, який не був урахований у статистичних дослідженнях.

2009 рік ознаменувався стрімким скороченням обсягів українського виробництва та ще більш потужним згортанням імпортованих поставок. Порівняно більш помірне звуження внутрішнього попиту пояснюється тим, що на задоволення внутрішніх потреб масштабно використовувалися запаси.

Із відновленням позитивної динаміки розвитку в 2010 році відновилася й випереджаюча динаміка імпорту товарів та послуг, темпи приросту якого більш ніж удвічі перевищили динаміку власного виробництва.

Аналіз динаміки представництва українських товаровиробників на внутрішньому ринку промислової продукції України засвідчив, що протягом 2002-2011 років воно не мало чітко вираженої тенденції та підлягало досить суттєвим щорічним коливанням (рис. 6).

Так, у 2004-2005 роках відбувалося посилення позиції вітчизняних виробників на внутрішньому ринку. За цей період частка товарів вітчизняного виробництва збільшилася з 58,9% у 2003 році до 62,4% у 2005. Проте у 2006-2008 на тлі розширення внутрішнього ринку спостерігалася поступова втрата українськими виробниками вітчизняного ринку промислової продукції. Загалом за три роки вони втратили 5 в.п. його обсягу. При цьому найбільше скорочення частки вітчизняних товарів (на 3,9 в.п.) відбулося в 2008 році. За умов звуження внутрішнього ринку країни під впливом кризових явищ у 2009 представництво української продукції знову збільшилося до 60,3%. Відновлення позицій українських товаровиробників на вітчизняному ринку відбувалося в першу чергу за рахунок добувної промисловості, металургії та харчової промисловості. Тобто тих галузей, що найбільшою мірою реагують на зростання цінової конкурентоспроможності. Водночас зовсім інша картина спостерігалася відносно тих галузей, де еластичність ринку більше залежить від технологічної конкурентоспроможності – насамперед на ринку продукції машинобудування.

Із започаткуванням процесу поступового відновлення української економіки і пов'язаного з цим прискореного зростання імпорту частка української продукції почала знижуватися і в першому півріччі 2011 року становила 57,2%, що є найнижчим показником за період, який досліджується.

Особливо негативна ситуація складається на ринку споживчих товарів, зокрема непродовольчих. Тільки за останні п'ять років питома вага імпортованих споживчих товарів, проданих через торговельну мережу підприємств без урахування товарів, що реалізуються на ринках, підвищилася на 6,2 в.п. і в 2010 становила 35,7% (рис. 7).

При цьому частка імпортованих продовольчих товарів зросла на 2,7 в.п. і становила 11,8%, а непродовольчих – на 7,6 в.п. та 50%.

Отже, можна констатувати, що лише вітчизняна харчова промисловість загалом забезпечує зростаючий попит населення, тому ситуація на ринку продовольчих товарів не викликає особливого занепокоєння.

Проте зовсім інша ситуація склалася на ринку непродовольчих товарів. На цьому сегменті простежується стала тенденція збільшення імпортованої продукції щодо переважної більшості товарних позицій, і не тільки високотехнологічних, а практично всіх видів продукції легкої промисловості.

Станом на 2010 рік за рахунок імпортованої продукції задовольнялося майже 90% внутрішнього попиту в одязі та трикотажних виробках, 96% – у шкіряному та 91% – у полімерному та гумовому взутті. Це не може вважатися нормою, оскільки розширення попиту населення в товарах повсякденного вжитку є об'єктивним явищем і має спрацювати на розвиток власної країни, а не інших.

У цьому контексті виникає нагальна потреба в розробці та впровадженні програми відродження вітчизняної легкої промисловості на новому технологічному рівні, що, з одного боку, дозволить створити нові робочі місця й сприятиме зниженню рівня безробіття і як, наслідок стабілізації макроекономічної ситуації в країні, а з другого – зменшить навантаження імпорту на розвиток вітчизняної економіки.

Практично повністю віддано іноземним виробникам український ринок комп'ютерної та обчислювальної техніки, електропобутової техніки, фотографічного обладнання та інших культтоварів, аудіо- та відеообладнання, годинників, мотоциклів, моторолерів та мопедів. Більш ніж на дві третини товарами іноземного виробництва задовольняються потреби в автомобілях та автотоварах, спортивних товарах, включаючи велосипеди, парфумерно-косметичної продукції, галантереї та ниток, побутових неелектричних товарів.

За нашими оцінками, внаслідок збільшення імпортованих товарів, спровокованих розширенням приватного попиту, українська економіка впродовж трьох останніх років втрачає близько 18% потенційного приросту валового внутрішнього продукту. За таких умов подальше стимулювання внутрішнього споживчого попиту без адекватного розвитку вітчизняного виробництва буде погіршувати макроекономічну ситуацію і призводити до гальмування розвитку української економіки. Забезпечення виходу на стійку траєкторію економічного розвитку неможливе без реалізації активної державної політики в галузі формування ефективного сукупного попиту насамперед за рахунок активізації його інвестиційної складової, а також посилення орієнтації вітчизняного виробництва на задоволення потреб внутрішнього ринку.

Отже, з огляду на викладене основними заходами уряду щодо активізації та удосконалення структури інвестиційного попиту мають стати такі:

□ забезпечення стабільних макроекономічних умов, що є передумовою для здійснення приватних інвестицій та формування сприятливого конкурентного середовища;

□ впровадження системи інвестиційних стимулів, до яких належать податкове стимулювання (податкові пільги та податкові кредити на інвестиції);

□ страхування інвестицій;

□ низька ставка проценту;

□ компенсації відсоткових ставок за кредити, спрямовані на розвиток та створення конкурентоспроможних виробництв;

□ зменшення енергоємності виробництва;

□ посилення контролю держави за використанням наданих коштів та кредитів, забезпечення жорсткої прив'язки отримання державних коштів і пільг до індикаторів результатів діяльності;

□ реалізація комплексу фінансових та організаційних заходів щодо розширення кредитування реального сектора економіки;

□ розвиток системи іпотечного кредитування підприємств;

□ реалізація податкової політики, спрямованої на збільшення прибутків підприємств та встановлення норм амортизації на рівні, що дозволяє провести повну заміну зношеного обладнання;

□ впровадження режиму нейтрального стимулювання, який забезпечує синтез стратегії імпортозаміщення із стратегією стимулювання експорту;

□ проведення селективної політики, спрямованої на виявлення «точок зростання» з урахуванням структури економіки та напрямів її удосконалення, а також ступеня та структури забезпеченості приватного попиту споживчими товарами й житлом;

□ розробка та впровадження стратегії індустріального розвитку країни з урахуванням прихованих конкурентних переваг на основі наявних ресурсів.

Одним із напрямів стратегії має стати розвиток автомобілебудування та електронної продукції, а також галузей легкої промисловості, оскільки в Україні є значний попит на таку продукцію, що задовольняється за рахунок імпорту. При розробці такої стратегії доцільно орієнтуватися на:

□ індустріальну політику країн, рівень доходів населення яких перевищує український показник не більше, ніж удвічі, оскільки світовий досвід довів найбільшу ефективність зазначено підходу;

□ створення пільгових умов для імпорту новітніх технологій, обладнання та комплектуючих для експортерів, а також використання державних інвестицій у прикладні дослідження й розробки;

□ впровадження програм державного кредитування підприємств із високим потенціалом позитивних технологічних екстерналій;

□ удосконалення інституційної організації ринку житла, розвиток системи іпотечного кредитування житлового будівництва.

Політика стимулювання приватного попиту має враховувати реальні можливості власного виробництва та мати точковий характер, спрямований на розширення попиту на вітчизняні товари та послуги. Основними заходами у цій сфері мають бути такі:

□ моніторинг динаміки та структури попиту населення, прогнозування його обсягу й структурних зрушень із своєчасним стимулюванням виробництва, зорієнтованого на задоволення приватного попиту;

□ зменшення рівня диференціації рівня доходів населення, що розширює можливості споживання широких верств небагатого населення, попит якого більше зорієнтований на продукцію вітчизняного виробництва;

□ впровадження диференційованої ставки податку на доходи залежно від обсягу доходів;

□ застосування диференційованої ставки податку на додану вартість залежно від значимості виду товарів народного споживання;

□ удосконалення кредитної політики, спрямованої на стимулювання попиту населення на товари і послуги вітчизняного виробництва, освіти, житлове будівництво тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солянова М. Дискусии в США по вопросам миропорядка в XXI веке // США-Канада. Экономика, политика, культура. – 2011. – № 8. – С. 92-103.
2. Сковцова Г. Структурные и институциональные факторы экономического роста // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 3. – С. 73-81.
3. Trends and Challenges in Demand-Side Innovation Policies in Europe. Thematic Report 2011 under Specific Contract for the Integration of INNO Policy TrendChart with ERAWATCH (2011-2012), October 2011, 42 p.
4. OECD (2011). Demand-side innovation policy. OECD Publishing, Paris http://www.oecd.org/document/61/0,3746,en_2649_33703_48078845_1_1_1_1,00.html
5. Погосов И. Потенциал накопления и проблема модернизации // Экономист. – 2011. – № 3. – С. 3-15.

ПОЯСНЕННЯ

¹ На кінець 2004 року становила 65,6% від загальної чисельності населення.